

ὕστερία ἀλλὰ ὅλες οἱ νευρώσεις ὀφείλονται σὲ αἰτία ψυχικά καὶ κυρίως σὲ διαταραχές τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς χρονολογούμενες ἀπὸ τὴν παιδικὴ ἡλικία.

Ὅταν ὁ Φρόυντ ἀνακοίνωσε στὸν Μπρόυερ τὰ νέα του συμπεράσματα τὸν βρῆκε διστακτικό. Ἀποφάσισε λοιπὸν νὰ δώσῃ μερικὲς διαλέξεις σ' ἐπιστημονικὲς ἑταιρεῖες. Ἡ λέξη ὅμως «σεξουαλικός» προκάλεσε ἔντονες διαμαρτυρίες. Ὁ

Μπρόυερ ἔριξε ὄλο του τὸ βάρος γιὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν Φρόυντ στὶς συζητήσεις τῶν ἐπιστημονικῶν ἑταιρειῶν, ἀλλὰ δὲν κατόρθωσε ἄλλο παρὰ νὰ ἐκτεθῆ μὲ κίνδυνο νὰ χάσῃ τὴν πελατεία του. Πῆρε λοιπὸν τὴν ἀπόφαση νὰ διαχωρίσῃ τις εὐθύνες του καὶ νὰ διακόψῃ κάθε σχετικὴ συνεργασία μὲ τὸν Φρόυντ πρᾶγμα ποὺ ὀδήγησε στὴν ὀριστικὴ ρήξη τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ φιλικῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὸν Φρόυντ καὶ τὸν Μπρόυερ (1896).

IV. Ἡ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΑΠΟΜΟΝΩΣΗ (1896 - 1906)

Τὸ ἔτος 1896 στέκεται σὰν φωτεινὸ ὀρόσημο στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Φρόυντ. Ἡ προεργασία εἶχε συντελεσθῆ τόσο ἐπιστημονικὰ ὅσο καὶ ψυχικά. Δὲν ἔμενε παρὰ τὸ τρίτο-κουδούνη γιὰ ν' ἀνοίξῃ ἡ αὐλαία καὶ νὰ βγῆ στὸ προσκήνιο ὁ ἦρωας ἐλεύθερος καὶ ἀδέσμευτος. Ὁ θάνατος τοῦ πατέρα τοῦ Φρόυντ καὶ ἡ ρήξη τῶν σχέσεων του μὲ τὸν ψυχολογικὸ του πατέρα τὸν Μπρόυερ, γεγονότα ποὺ ἔλαβαν χώρα καὶ τὰ δυὸ κατὰ τὸ 1896, ἔδωσαν τὸ σύνθημα τῆς ἀρσεως τῆς αὐλίας μπρὸς στὰ ἔκπληκτα μάτια τῶν θεατῶν. Λίγα χρόνια πρὶν (1892) εἶχαν πεθάνει οἱ δύο ἄλλοι πνευματικοὶ του πατέρες, ὁ Bruecke καὶ ὁ Meynerl. Καὶ καθὼς ἀνάφερα στὸ προοίμιο, εἶδαμε πόση ψυχολογικὴ σημασία ὁ Φρόυντ ἀποδίδει στὸ θάνατο τοῦ πατέρα γιὰ τὴν ἀποδέσμευση καὶ τὴν ἀξιοποίηση τῆς προσωπικότητος τοῦ γιοῦ. Ἀπαλλαγμένος ἔτσι ἀπὸ πατεράδες καθὼς καὶ ἀπὸ φίλους καὶ κλείνοντας τὰ 40 χρόνια τῆς ζωῆς του, βρέθηκε γιὰ πρώτη φορά στὴν ἀπομόνωση ἐκείνη καὶ τὴν περισυλλογὴ ποὺ εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ τὴν τελευταία φάση τῆς δημιουργικῆς ἐκκολλάψεως. Δέκα συνεχῆ χρόνια ἐντατικῆς ἐργασίας καὶ δημιουργίας κράτησε ἡ ἐπώαστικὴ αὐτὴ φάση (1896 - 1906). Σ' ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια ὁ Φρόυντ ἐργαζόταν ἀπόλυτα μόνος. Χωρὶς συνεργάτες οὔτε καὶ μαθητές.

Ἀντιπαθώντας ἀπὸ φυσικοῦ του τὸν ὕπνωτισμὸ καὶ ἔχοντας ὑπ' ὄψει τὴν φράση τοῦ Μπερνχάιμ, ἐπέτυχε στὴν ἀρχὴ μὲ τὴν ὑποβολή, ἀργότερα μὲ τοὺς διευθυνόμενους συνειρμούς καὶ τέλος μὲ τοὺς ἐλεύθερους συνειρμούς, τὴν ἐπαναβίωση, ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πάσχοντα, λησμονημένων βιωμάτων καὶ μάλιστα αὐτῶν ποὺ ἀποτελοῦσαν τὴν αἰτιολογία τῶν συμπτωμάτων του. Τοῦτο τὸν ἔκανε νὰ καταλάβῃ ὅτι τὰ λησμονημένα δὲν εἶναι καὶ χαμένα, ἀλλ' ἀπλῶς ζωντανοθαμένα στὰ βάθη τοῦ ἀσυνειδήτου ἀπ' ὅπου ποικιλοτρόπως δροῦν ἢ ἀναδύονται μεταμφιεσμένα καὶ μάλιστα σὲ μορφὴ ὄνειρου κυριαρχημένου ἀπὸ σύμβολα. Οἱ παρατηρήσεις αὐτές τὸν ἔκαναν νὰ δῆ καὶ νὰ

περιγράψῃ σὲ ἀλλεπάλληλες μελέτες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τὸ φαινόμενο τῆς «ἀπώθησης» καὶ τῆς «ἀντίστασης» καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς ἀπώθησης, περιεχόμενο πάντα ὀδυνηρὸ καὶ συνήθως σεξουαλικό. Μὲ τὴν μέθοδο τῶν «ἐλευθέρων συνειρμῶν» ποὺ εἶχε ἐπινοήσῃ πετύχαινε νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν «ἀντίσταση» καὶ νὰ προκαλέσῃ τὴν «ἐξαπώθηση» τῶν ἀπωθημένων, πρᾶγμα ποὺ ἀνακούφιζε τὸν πάσχοντα καὶ σιγά-σιγά τὸν ἐλύτρωνε ὀριστικά*. Ἡ ἀπώθησις καθὼς ἀναφέρει στὴν αὐτοβιογραφία του «ἔγινε ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ μηχανισμοῦ τῶν νευρώσεων καὶ τῆς θεραπείας τους». Προχωρώντας ὀλοένα καὶ βαθύτερα, κατεβαίνοντας ὀλοένα καὶ περισσότερο σκαλοπάτια μέσα στὸ ὑπόγειο τοῦ ἀσυνειδήτου καὶ κρατώντας ψηλά τὸν ἐρευνητικὸ φανὸ καὶ ψάχνοντας τὴν κάθε γωνιά ποὺ φώτιζε, βρῆκε πίσω ἀπὸ τὴν ἀπώθηση, τοὺς μηχανισμοὺς τῶν ἐνστικτων, τῶν ψυχικῶν συγκρούσεων καὶ τραυματισμῶν καὶ πάνω ἀπ' ὅλα καὶ παντοῦ, τὴν σεξουαλικὴ παρόρμηση, τόσο σὰν κίνητρο γιὰ τὴν ὀμαλὴ ἐξέλιξη τοῦ ψυχισμοῦ ὅσο καὶ σὰν αἷτιο τῶν νευρώσεων σὲ περίπτωσι ἀντιφυσιολογικῶν καταπιέσεων. «Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ἐκπληκτικῆς ἀνακαλύψεώς μου, γράφει στὴν αὐτοβιογραφία του, ἀρχισα νὰ ἐξετάζω τὴν σεξουαλικὴ ζωὴ ὄλων τῶν νευρασθενικῶν ποὺ ἔβλεπα». Αὐτὸ ὀδήγησε τὸν Φρόυντ στὸ ν' ἀνακαλύψῃ τὸν παιδικὸ σεξουαλισμὸ, ἐκδηλωμένο ἀπὸ τὴν βρεφικὴ ἡλικία στὸ μητρικὸ μαστὸ καὶ ἀργότερα, ἀπὸ τὴν ἡλικία τῶν τριῶν καὶ μέχρι τῶν ἑξ ἑτῶν, μὲ τὴ μορφή τοῦ «Ὀιδιποδεῖου συμπλέγματος» ποὺ φανερώνει τὸν ἐρωτισμὸ τοῦ ἀγοριοῦ πρὸς τὴ μητέρα καὶ τοῦ κοριτσιοῦ πρὸς τὸν πατέρα.

Ἡ ἀνακοίνωση αὐτὴ ἔπεσε σὰν βόμβα στὶς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ποὺ πίστευε πὼς ἡ σεξουαλικὴ ἐκδήλωση δὲν

* Οἱ «ἐλεύθεροι συνειρμοὶ» ἀποτελέσαν τὸν «βασικὸ κανόνα» στὴν τεχνικὴ τῆς θεραπευτικῆς ψυχανάλυσης.

αρχίζει πριν από την έφηβική ηλικία. ‘Ο Φρόυντ όμως ήταν τόσο σίγουρος ώστε έγραφε σχετικά: «Ντρέπομαι για την άνακάλυψη αυτή γιατί είναι κάτι που έπρεπε δλος ό κόσμος να τό είχε παρατηρήσει χωρίς κανείς να του τό ύποδείξει». Σ’ ένα από τα τελευταία του έργα μάλιστα (Abbrégé de Psychanalyse σελ. 63), ό Φρόυντ αναφέρει με παρηρησία ότι πολύ πριν απ’ αυτόν ό Ντιντέρώ, ό Γάλλος σοφός του XVIII αιώνα, διατύπωσε μία φράση που περικλείει έλο τό νόημα του Οιδιποδειού συμπλέγματος, γράφοντας επί λέξει «άν ό μικρός πρωτόγονος άφινόταν στις παρορμήσεις του (άντί να πολιτισθί) και διατηρούσε την παιδική άμβλύνοια ένωμένη με την βιαιότητα των παθών ένός ένηλικού, θά έπνιγε τον πατέρα του και θά κοιμόταν με την μητέρα του». ‘Ο Wittels, ιστορώντας τό χρονικό των έρευνών του Φρόυντ για τον παιδικό σεξουαλισμό, γράφει ότι ό Φρόυντ τον έμελέτησε από τό 1890 μέχρι τό 1898 έπάνω στα έξη παιδιά του και στις άτομικές παιδικές άναμνήσεις του.

‘Οταν ή σεξουαλική θεωρία του Φρόυντ πρωτοδημοσιεύθηκε σέ βιβλίο τό 1905, στάθηκε τό φρουμασμένο άλογο που ξεπέρασε όλα τά έμπόδια και έσυρε τό άρμα του θριάμβου του Φρόυντ στα πέρατα του κόσμου. Και όμως ό Φρόυντ έλεγε γι’ αυτή πώς είναι κάτι τό άπλό που ό καθένας θά μπορούσε να τό άνακαλύψει ένώ για την άπώθηση έλεγε πώς είναι ό άκρωγωνιαίος λίθος του έργου του.

Τό ότι ή σεξουαλική θεωρία βγήκε έκτοτε σέ πολυάριθμες έκδόσεις και μεταφράστηκε σ’ όλες τις γλώσσες και τό ότι οί έκατοντάδες χιλιάδες άναγνώστες που την διάβασαν δέν ήσαν βέβαια γιατροί, δέν όφείλεται φυσικά στην ύπηρεσία που πρόσφερε στον έπιστημονικό κόσμο αλλά στο ότι ή μεγαλύτερη έκπολιτιστική άπώθηση έχει για στόχο τό σεξουαλικό ένστικτο, πράγμα που δημιουργεί στο κοινό μία σκανδαλοθηρική δίψα για κάθε τί τό σχετικό. Τουτό, από ένα άλλο μέρος, άποτελεί μία νέα άπόδειξη του πόσο δίκιο είχε ό Φρόυντ ύπογραμμίζοντας τη βασική σημασία του σεξουαλικού ένστικτου για την όμαλή ή την άνώμαλη εξέλιξη του ανθρώπινου ψυχισμού και γενικότερα για την δραστηριότητα και τις έπιδιώξεις και τά έργα του ανθρώπου.

Για άνάλογους ψυχολογικούς λόγους τεράστια στάθηκε και ή διάδοση του βιβλίου του «Περί έρμηνείας των όνείρων», που πρωτοκυκλοφόρησε τό 1900 και από τότε ξανατυπώνεται και ξαναμεταφράζεται συνεχώς. Τό βιβλίο αυτό έξω από την άποκαλυπτική του προσφορά άποτελεί και μία ιδιόρρυθμη άυτοβιογραφία και μία συλλογή από άτομικά όνειρα του Φρόυντ που

σ’ έναν ειδικό φανερώνουν ένδιαφέρουσες πτυχές της ψυχοσύνθεσης του Φρόυντ. ‘Ο Φρόυντ ήταν περήφανος κι’ ευτυχισμένος γι’ αυτό τό βιβλίο του. ‘Οταν βγήκε τό βιβλίο έγραψε τό άκόλουθο γράμμα στον Φλίζ που άκόμα διατηρούσε τη φίλια του:

«Βιέννη 22 ‘Ιουνίου 1900. ‘Η ζωή στην Μπελλβύ έχει γίνει πολύ εύχάριστη. Τά βράδυα και τά πρωϊνά είναι θαυμάσια. Τό άρωμα της άκακίας και των γιασεμιών παραβγαίνει με τό άρωμα των κρίνων. Τά άγριοτριαντάφυλλα είναι στις δόξες τους και όλα φαίνονται σα να ζύπνησαν ξαφνικά».

«Φαντάσου πώς κάποια μέρα θά βάλουν πάνω στο σπίτι αυτό μία πλάκα με την έπιγραφή: Σ’ αυτό τό σπίτι στις 24 ‘Ιουλίου 1895 ό Δόκτωρ Σίγκμουντ Φρόυντ άνακάλυψε τό μυστικό του όνείρου».

«‘Οταν βλέπω τά τελευταία ψυχολογικά βιβλία τί λένε για τά όνειρα είμαι ευτυχισμένος σαν τον νάνο του παραμυθιοϋ που χαιρείται γιατί ή πριγκήπισα δέν ζάφρει...»

«Δικός σου Σίγκμουντ».

Είναι άλήθεια ότι τό όνειρο άπασχόλησε την ανθρώπινη περιέργεια από τους πανάρχαιους καιρούς και γύρω απ’ αυτό και τά σύμβολά του γράφηκαν πολλά άυθαίρετα και άνόητα πράγματα μέχρι την έποχή που ό Φρόυντ έδωσε την όρθή έρμηνεία και τό άποκάλεσε «ή βασιλική λεωφόρος του άσυνειδήτου». ‘Ως τόσο από την έποχή που, καθώς αναφέρει ό ‘Αρτεμίδωρος, ό Μέγας ‘Αλέξανδρος άπελπισμένος για την πολιορκία της Τύρου κι’ έτοιμος να την έγκαταλείψη, είδε στον ύπνο του ένα Σάτυρο που ό όνειρομάντις του του τό εξήγησε ως σύμβολο λογοπαικτικό που σήμαινε Σά· Τύρος, δηλαδή δική σου θά είναι ή Τύρος, όπως κι’ έγινε την άλλη μέρα, μέχρι την έποχή του Φρόυντ, ύπηρεξαν κι’ άλλοι σοβαροί έρμηνευταί που άντελήφθησαν ότι τό όνειρο άποτελεί μήνυμα κρυπτογραφικό του βαθύτερου έαυτου μας (Carus) και έπρόβαλαν τό άσυνείδητο σαν κοιτίδα των σημαντικωτέρων πράξεων του ανθρώπου (E. von Hartmann). ‘Ο Φρόυντ μάλιστα αναφέρει χαρακτηριστικά όσον άφορά τό άσυνείδητο, τις άνάλογες με τις δικές του ιδέες του γερμανοϋ φιλόσοφου Θεοδώρου Λίψ.

Παράλληλα με τις έρευνες αυτές ό Φρόυντ διευκρίνισε την ίδια έποχή πολλούς βασικούς μηχανισμούς του ψυχικού συστήματος και τελειοποίησε, από άποψη θεραπευτική, την τεχνική της ψυχανάλυσης. Τό άσυνείδητο, τά όνειρα, ή έξιδανίκευση, ή άφοσιωτική μεταβίβαση, ή άξιολογική άναθεώρηση των ένστίκτων και ή βασικότης της λίμπιντο, οί παραδρομές της γλώσσ-

σας καὶ τῶν αἰσθήσεων καὶ ἄλλα, ἀποτελοῦν ἰσάριθμες σημαντικές ἀνακαλύψεις τῆς δεκαετίας αὐτῆς πού μαζί με τοὺς μηχανισμούς τῆς ἀπώθησης, τῆς ἀντίστασης, τῆς λογοκρισίας, τῆς ψυχικῆς σύγκρουσης, τοῦ ψυχικοῦ τραύματος, τῶν ψυχικῶν συμπλεγμάτων, κλπ. πλαισιώνουν τὴν σεξουαλικὴ θεωρία καὶ δια φωτίζουν τὴν φυσιολογία καὶ τὴν παθολογία τοῦ ἀνθρώπινου ψυχισμοῦ.

*Ἔτσι κατὰ τὴ διάρκειά τῆς δεκαετίας αὐτῆς, ὁ Φρόυντ ἐθεμελίωσε τὸ τεράστιο ψυχαναλυτικὸ ἔργο του με εἰκοσιπέντε ἐρ-

γασίες πρωτότυπες μικρὲς καὶ μεγάλες πού ἀνάμεσά τους ξεχωρίζουν κι' ἔμειναν κλασικὲς: «Ὁ σεξουαλικὸς παράγων στὴν αἰτιολογία τῶν νευρώσεων» (1898) «Ἡ ἐρμηνεύα τῶν ὀνείρων» (1900), «Ἡ ψυχοπαθολογία τῆς καθημερινῆς ζωῆς» (1904), «Γλωσσικὲς παραδρομὲς» (1904), «Τρία δοκίμια γιὰ τὴν σεξουαλικὴ θεωρία» (1905), «Τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ἀσυνείδητο» (1905), «Ἀπόσπασμα ψυχανάλυσεως ὑστερίας» (ἢ περὶ συναισθηματικῆς μεταβιβάσεως — περίπτωσις Ντόρας) (1905).

V. Ο ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΜΑΘΗΤΕΣ ΤΟΥ (1907-1913)

Ἡ ἀλλεπάλληλη σειρά τῶν πρωτοτύπων ἐργασιῶν τοῦ Φρόυντ κατὰ τὴν δεκαετία 1896-1906, πού στὴν οὐσία ἦσαν ἰσάριθμες ἀνακαλύψεις, τοῦ ἔδωσαν τὴν ἱκανοποίησι ὅτι ἐκεῖνο τὸ ἀγνωστο πού διαισθητικὰ γύρευε ὅταν ἦταν 30 χρονῶν κατόρθωσε νὰ τὸ βρῆ καὶ νὰ τὸ κάνη πραγματικότητά μετὰ δέκα χρόνια - σιὰ 40 του - καὶ νὰ τὸ ὀλοκληρώσῃ καὶ νὰ τὸ ἐξωτερικέψῃ ἔπειτ' ἀπὸ ἄλλα δέκα χρόνια. Αὐτὸ τοῦ ἐπέτρεπε τώρα νὰ βγῆ ἀπὸ τὴν ἀπομόνωση πού εἶχε κλειστῆ καὶ μάλιστα τοῦ ἐπέβαλε νὰ γυρέψῃ τὸν κατάλληλο τρόπο γιὰ νὰ διαδώσῃ καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ παγκόσμια τὴ θεωρία του.

*Ἢδη ἀπὸ τὸ 1903 ἄρχισε νὰ συγκεντρώνῃ στὸ σπίτι του μιά μικρὴ ομάδα ἀπὸ 4 θαυμαστὲς του, στοὺς ὁποίους ἐνωθε ἰδιαιτέρη εὐχαρίστησι ν' ἀναπτύσσῃ τὴς ἀπόψεις του. Ἦσαν ὁ Ἀντλερ, ὁ Στέκελ, ὁ Καχάνε καὶ ὁ Ρεϊλλερ. Φίλοι πιστοὶ πού μετὰ λίγα χρόνια ἐν τούτοις τοὺς ἀπεκήρυξε καὶ τοὺς τέσερις. Ἀλλὰ οἱ συγκεντρώσεις συνεχίστηκαν καὶ συστηματοποιήθηκαν με καινούργια πρόσωπα τακτικὰ ἢ περαστικὰ πού ἄλλοι ἦσαν γιανοὶ καὶ ἄλλοι ὄχι καὶ οἱ περισσότεροι Ἰσραηλίτες. Ἔτσι τὴν πρώτη ἐκείνη ἐποχὴ βλέπουμε τακτικὸς γύρω ἀπὸ τὴς συνεδριάσεις «τῆς στρουγγυλῆς τραπέζης» τοὺς Federn, Hitschmann, Stunner, Sadger, Sachs, Wittels, Rank κλπ. Οἱ συνεδριάσεις γινόντουσαν κάθε Τετάρτη βράδυ μετὰ τὸ φαγητὸ στὸ σπίτι τοῦ Φρόυντ. Οἱ παλαιότεροι ἔπαιρναν θέσι στὴς πολυθρόνες τοῦ γραφείου καὶ οἱ νεώτεροι καὶ οἱ περαστικοὶ στὸ συνεχόμενον σαλόνι. Ἐσερβίρετο καφὲς καὶ ἐπροσφέροντο ποῦρα. Καὶ ὕστερα ὁ Φρόυντ ἀνέπτυσε τὸ θέμα με μιά φωνὴ ἀπαλὴ καὶ σ' ἓνα στύλ γοητευτικὸ, πνευματώδες μαζί καὶ μαχητικὸ καὶ πρὸ πάντων πειστικὸ. Μιλοῦσε ἀβίαστα καὶ με αὐτοπεποίθησι χωρὶς νὰ κουράζεται καθόλου ἀπὸ τὴς ὧρες πού περνοῦσαν. Κατόπιν ἄκουε τὴ γνώμη τῶν ἀρχαιοτέρων μελῶν με τὴ σειρά τοῦ κλήρου πού τραβοῦσε ὁ Ράνκ πού ἐκτελοῦσε χρέη γραμματικοῦ καὶ τοῦ ἦταν ἰδιαιτέρα προσφιλῆς. Οἱ ἀν-

τιρρήσεις δὲν ἔλειπαν, ἀλλὰ ὁ Φρόυντ δὲν τὴς συγχωροῦσε καὶ οἱ ἀντιρρησιες ἔπεφταν στὴν δυσμένεια τοῦ διδασκάλου. Γι' αὐτὸ καὶ συμπαθοῦσε περισσότερο τοὺς νέους πού δὲν ἔπαιρναν τὸ λόγο καὶ πού τοῦ ἦσαν τυφλὰ ἀφοσιωμένοι. Σ' αὐτοὺς ὀφείλεται κι' ἡ πρωτοβουλία τοῦ πρώτου ἀναμνηστικοῦ δώρου πού πῆρε ὁ Φρόυντ ἀπὸ τοὺς μαθητὲς του. Ἔνα μετᾶλλιο με τὸν Οἰδίποδα καὶ τὴν Σφίγγα γιὰ τὰ γενέθλιά του τῶν 50 χρονῶν (1906). Ἔνας στίχος τοῦ Σοφοκλῆ στολιζέι αὐτὸ τὸ μετᾶλλιο (ἔργο τοῦ γλύπτου Schwerdner): «Ὅς τὰ κλείν' αἰνίγματ' ἦδει καὶ κράτιστος ἦν ἀνὴρ». Ὅταν ὁ Φρόυντ δέχθηκε τὸ δῶρο ἐδοκίμασε, μαζί με τὴν εὐχαρίστησι, καὶ μιά περίεργη ἔκπληξι: «εἶναι καταπληκτικὸ — εἶπε στοὺς μαθητὲς του. Φοιτητῆς, τὸ 1873 στὸ πανεπιστήμιον τῆς Βιέννης, βλέποντας τοὺς ἀνδριάντες καὶ τὴς προτομὲς τῶν μεγάλων ἀνδρῶν πού ὀψώνονται ἐκεῖ, συχνά μέσ' στὴ νεανικῆ μου φιλοδοξία ὀραματιζόμουν στήμένο καὶ τὸ δικό μου ἄγαλμα. Τὸ καταπληκτικὸ ὁμῶς εἶναι ὅτι κάτω ἀπὸ τὸ ἄγαλμά μου φανταζόμουν γραμμένο αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ στίχον τοῦ Σοφοκλῆ πού χαράξατε στὸ μετᾶλλιο πού μοῦ χάρισατε». Δεκαπέντε χρόνια ἀργότερα (1921) ὁ γλύπτης Königsberger ἔστησε τὴν προτομὴ τοῦ Φρόυντ πάνω σ' ἓνα μαρμάρينو βᾶθρον πού στὴ βάση του εἶναι χαραγμένος μ' ἑλληνικὰ γράμματα ὁ στίχος αὐτὸς τοῦ Σοφοκλῆ. Ἀλλὰ ἡ φιλοδοξία τοῦ Φρόυντ νὰ δῆ τὴν προτομὴ του ἀνάμεσα στοὺς ἀνδριάντες τῶν μεγάλων πού στολιζοῦν τὴ γαλαρία τοῦ πανεπιστημίου τῆς Βιέννης δὲν πραγματοποιήθηκε ζώντας του, ἀλλὰ μόλις τὸ 1955 καὶ με φροντίδα τοῦ ἀγγλοῦ ψυχαναλυτῆ καὶ ἀρχαίου μαθητῆ του Jones πού περισσότερο ἀπ' ὄλους παραστάθηκε στὴ ζωὴ καὶ στὸ ἔργο τοῦ Φρόυντ καὶ ζώντας του κι' ἀφοῦ πέθανε.

Ὡς τόσο ὁ κύκλος αὐτὸς δὲν ἦταν ἐκεῖνος πού θὰ βοηθοῦσε στὴν ἐπιβολὴ καὶ τὴν παγκόσμια διάδοσι τῆς ψυχανάλυσης. Ὁ κατάλληλος πυρήνας θὰ ἔπρεπε νὰ σχηματισθῆ στὸ ἐξωτερικὸ μιά καὶ

«οὐδείς προφήτης δεκτός ἐν τῷ τόπῳ αὐτοῦ». Καὶ ὁ Φρόυντ εἶχε σκληρὴ πείρα τοῦ ρητοῦ αὐτοῦ. Ἡ εὐκαιρία ὅμως δὲν ἄργησε. Τὸν ἄλλο χρόνο (1907) ἦλθε ἡ εἰδηση πὼς στὴ Ζυρίχη ὁ καθηγητὴς Bleuler μ' ἓνα ἐπιτελεῖο ψυχιάτρων βοηθῶν του καὶ μ' ἐπικεφαλῆς τὸν C. J. Jung, ὅχι μόνο εἶχαν ἐνδιαφερθῆ γιὰ τὴν ψυχανάλυση ἀλλὰ ἐδῶ καὶ κάμποσο καιρὸ τὴν χρησιμοποιοῦσαν στὴ θεραπεία τῶν νεύρωσεων. Ὁ Γιούγκ μάλιστα εἶχε σχηματίσει καὶ μιὰ ἐπιστημονικὴ ὁμάδα ψυχαναλυτικὴ μὲ τὸν Abraham, τὸν Riklin, τὸν Maeder, τὸν Eisinger καὶ τὸν Pfister ποὺ ἦταν πάστορας. Ἐταίρι εἶνε ἡ πρώτη ἐπαφὴ τῆς ὁμάδος τῆς Ζυρίχης μὲ τὴν ὁμάδα τῆς Βιέννης καὶ τὸν ἐπόμενον χρόνο, τὸ 1908, εἶνε τὸ πρῶτο συνέδριο στὸ Σάλτσμπουργκ ποὺ πῆρε χαρακτηριστὴ διεθνή, ἀφοῦ πλὴν τῶν Αὐστριακῶν καὶ τῶν Ἑλβετῶν ἀντιπροσωπεύονταν καὶ ἡ Οὐγγαρία μὲ τὸν Ferenczi, ἡ Ἀγγλία μὲ τὸν E. Jones καὶ ἡ Ἀμερικὴ μὲ τὸν A. A. Brill. Στὸ συνέδριο αὐτὸ συζητήθηκαν πολλὰ καὶ στὸ τέλος ἀποφασίστηκε ἡ τακτικὴ τοῦ σύγκληση καὶ ἡ ἐκδοσὴ τῆς «Ψυχαναλυτικῆς Ἐπετηρίδας» (Jahrbuch für Psychoanalyse). Ὁ Φρόυντ εἶχε ἀποκτήσει ἤδη ἓνα θερμὸ καὶ σοβαρὸ κύκλο ποὺ τὸν ἔκανε νὰ

ξεχάσῃ τὶς πίκρες ποὺ τὸν πότισαν οἱ πανεπιστημιακοὶ κύκλοι τῆς Βιέννης. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ ἀπετέλεσε μιὰν ὑπερπόντια ἀναγνώριση ἦταν ἡ πρόσκληση ποὺ τὸν ἄλλο χρόνο (1909) ἔλαβαν ὁ Φρόυντ καὶ ὁ Γιούγκ ἀπὸ τὸν Stanley Hall, πρόεδρο τοῦ Ἀμερικανικοῦ πανεπιστημίου Κλάρκ τοῦ Worcester ποὺ γιόρταζε τὰ εικοσάχρονα τῆς Ἰδρυσῆς του καὶ τοὺς προσκαλοῦσε νὰ δώσουν στὸ ἀμερικανικὸ αὐτὸ πανεπιστήμιο μιὰ σειρά ἀπὸ διαλέξεις. Ὁ Φρόυντ ἐδέχθηκε μ' εὐχαρίστηση τὴν πρόσκληση καὶ μαζί μὲ τὸν Γιούγκ καὶ τρίτο σύντροφο τὸν Φέρεντζι ἔφθασαν στὴν Ἀμερικὴ ὅπου ὁ Φρόυντ ἔδωσε πέντε διαλέξεις γιὰ τὴν ψυχανάλυση ποὺ μὲ τὸν ἴδιο τίτλο ἐκδόθηκαν σὲ βιβλίον ποὺ παρέμεινε μέχρι σήμερα ὑποδειγματικόν.

Ἡ ὑποδοχὴ τοῦ Φρόυντ καὶ τῶν δύο μαθητῶν του ἀπὸ τοὺς Ἀμερικανοὺς ἦταν ἐνθουσιώδης, ἀλλὰ οἱ ἐρωτήσεις ποὺ τοὺς ἀπηύθυναν οἱ Ἀμερικάνοι τοὺς ἔκαναν κάπως σκεπτικούς. Ἐδειχναν οἱ ἐρωτήσεις αὐτὲς μιὰ τάση ἐκλαϊκεύσεως καὶ παρερμηνείας τῆς ψυχανάλυσης κι' ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν μέτρα πειθαρχίας καὶ κατοχυρώσεως. Ὁ Γιούγκ ὑπερθεμάτιζε στὴν ἀποψη τῶν μέτρων, πρᾶγμα ποὺ τόσο πολὺ χαροποίησε τὸν Φρόυντ ὥστε νὰ τὸν ἀποκαλέσῃ «ὁ προσφιλὴς μου γιός».

Ὁ ἀντίκτυπος τῶν διαλέξεων αὐτῶν τῆς Ἀμερικῆς στάθηκε πολὺ αἰσθητὸς στὴν Εὐρώπη κι' ἐνίσχυσε ἠθικὰ τὴν ἐπιστημονικὴ τοποθέτηση τῆς Ψυχανάλυσης. Τὸν ἄλλο χρόνο, τὸ 1910, εἶνε τὸ δεύτερο ψυχαναλυτικὸ συνέδριο στὴ Νυρεμβέργη ὅπου ὁ Φέρεντζι ἀνάγγειλε τὴν Ἰδρυση μιᾶς «Διεθνοῦς Ψυχαναλυτικῆς Ἐταιρίας» κι' ὁ Φρόυντ ἐπρότεινε τὸν Γιούγκ γιὰ ἰσόβιο πρόεδρο τῆς Ἐταιρίας αὐτῆς μὲ δικαίωμα νὰ χρεῖται καὶ νὰ καθαιρῆ τοὺς ψυχαναλυτὲς καὶ νὰ ἐλέγχει τὶς ψυχαναλυτικὲς ἐργασίες ποὺ στὸ ἐξῆς θὰ ἔπρεπε νὰ δημοσιεύονται μόνο μετὰ τὴν ἔγκριση τοῦ Γιούγκ.

Ἡ ἐξαιρετικὴ ὁμοθυμία αὐτῆ εὐνοία τοῦ Φρόυντ πρὸς τὸν Γιούγκ δυσσάρεστησε τοὺς Βιεννέζους ποὺ

μ' ἐπικεφαλῆς τὸν Ἄντλερ ἀπεσύρθηκαν σὲ μιὰ ἰδιαίτερη συνεδρίαση γιὰ ν' ἀντιδράσουν. Ὁ Φρόυντ παρουσιάστηκε ξαφνικὰ στὴ συγκέντρωση τῶν βιεννέζων καὶ τοὺς κατηγοροῦσε γιὰ μικροζηλότυπους καὶ μικροφιλόδοξους. Ἄν εἶχαν περισσότερη διορατικὴ δύναμη, τοὺς εἶπε, θὰ πρεπε νὰ δοῦν ὅτι τὸ νὰ τεθῆ ἓνας ξένος ἐπὶ κεφαλῆς θὰ ἐξουδετέρωνε τὶς διώξεις ποὺ εἶχαν στὸν τόπο τους καὶ θὰ ἐδραίωνε τὸ κύρος τῆς ψυχανάλυσης. Στὸ τέλος ἐπικράτησαν λύσεις συμβιβαστικῆς. Ἡ ὀνομασία τοῦ Γιούγκ στὴν προεδρία τῆς διεθνοῦς ἐταιρίας ὀρίστηκε γιὰ δύο χρόνια ἐνῶ παράλληλα ὁ Ἄντλερ, ὁ ἀρχαιότερος καὶ ὁ μαχητικότερος ἀπὸ τοὺς βιεννέζους μαθητὲς τοῦ Φρόυντ, ὀνομάσθηκε πρόεδρος τῆς Ψυχαναλυτικῆς Ἐταιρίας

Ὁ Φρόυντ στὸ ξεκίνημα τῆς ψυχανάλυσης, (Φωτογρ. τοῦ 1909, σὲ ἡλικία 53 χρονῶν)

της Βιέννης κι' ο Στέκελ, ο δεύτερος κατ' αρχαιότητα, διευθυντής του περιοδικού «Κεντρική ψυχαναλυτική επιθεώρηση» (Zentralblatt für Psychoanalyse).

Όταν μετά το συνέδριο ο Φρόυντ και οι βιεννέζοι μαθητές του ἐγύρισαν στη Βιέννη, ο Άντλερ ἐπῆρε οὐσιαστικά τὰ ἡγετικά του καθήκοντα και μάλιστα ἀρχισε νὰ διατυπώνει ἀπόψεις ἐναντία στη σεξουαλική θεωρία του Φρόυντ και νὰ δημιουργεῖ ὁμάδα ὁπαδῶν τῶν ἀποψεῶν του. Πρὸς ἀντιμετώπιση τῆς στάσεως τοῦ Άντλερ ὁ Φρόυντ τὸν ἐκάλεσε ν' ἀναπτύξει ἐλεύθερα τις ἀπόψεις του στὶς συνεδριάσεις τῆς Τετάρτης. Ὁ Άντλερ δέχθηκε εὐχαρίστως τὴν πρόκληση με τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἐπειθε ἐπιστημονικά τὸν Φρόυντ. Τὸν ἀφῆσαν και μίλησε ἐπὶ τρεῖς συνεδριάσεις. Στὴν τέταρτη οἱ πιστοὶ τοῦ Φρόυντ τοῦ ἐπετέθηκαν ἀμείλικτα και ὁ Φρόυντ τοῦ ἔδωσε τὴν χαριστική βολή. Ἀκολούθησε μιὰ πέμπτη συνεδρίαση ὅπου κάποιος ἐπρότεινε τὴν ἀποπομπή τοῦ Άντλερ λόγω διαφωνίας του με τὸν Φρόυντ. Ἡ ψηφοφορία ἀπέβη ἐναντίον τοῦ Άντλερ. Ἀπὸ κείνη τῆ βραδυά, μιὰν ἀνοιξιάτικη βραδυά τοῦ 1911, ὁ Άντλερ χῶρισε ὀριστικά ἀπὸ τὸν Φρόυντ μαζί με 9 φίλους του κι' ἀπὸ τότε συστηματοποίησε τις ἀπόψεις του με τὸν γενικό τίτλο: Ἀ τ ο μ ι κ ῆ Ψ ὺ χ ο λ ο γ ί α.

Λίγους μῆνες ὕστερα, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1911 ἐγίνε στη Βαϊμάρη τὸ τρίτο ψυχαναλυτικό συνέδριο με πρόεδρο τὸν Γιούγκ. Ὁ Άντλερ φυσικά ἀπουσίαζε. Καὶ ὁ Στέκελ με τὸ χιοῦμορ πὸ τὸν διέκρινε, ἔλεγε πὼς δὲν εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ ἀετὸς εἶναι τὸ μόνο πουλί πὸ μπορεῖ νὰ κοιτάξει ἀφοβὰ τὸν ἥλιο. Γιατί στη Βιέννη, ἔδω και λίγους μῆνες, ἕνας ἀετὸς (στὰ γερμανικά ὁ ἀετὸς λέγεται Adler) πῆγε νὰ κοιτάξει τὸν ἥλιο κι' ἔχασε τὸ φῶς του. Με τὴ σειρά του ὁμοῦς διώχθηκε ἀπὸ τὸν κύκλο τοῦ Φρόυντ και ὁ Στέκελ τὸν ἄλλο χρόνο (1912) ἐπειδὴ ἰσχυρίστηκε πὼς μπροστὰ στὸν Φρόυντ πὸ ἦταν γίγαντας μπορεῖ αὐτὸς νὰ ἦταν νάνος, ἀλλὰ ἕνας νάνος ἀνεβασμένος στοὺς ὤμους τοῦ γίγαντα βλέπει καλύτερα και μακρύτερα ἀπ' αὐτόν.

Τὸ 4ο ψυχαναλυτικό συνέδριο ἐγίνε τὸ 1913 στὸ Μόναχο με πρόεδρο πάλι τὸν Γιούγκ. Στὸ συνέδριο αὐτὸ ὁ Φρόυντ ἔδοκίμασε τὴν ὀδυνηρὴ ἐκπληξη ν' ἀκούση τὸν Γιούγκ ν' ἀναπτύσσει νέες ἀπόψεις. Ὅπως και με τὸν Άντλερ ἔτσι και με τὸν Γιούγκ ἐτέθη ἀμέσως ζήτημα ὑποταγῆς ἢ ἀποπομπῆς με ἀποτέλεσμα τὸν ὀριστικό χωρισμό τοῦ Φρόυντ ἀπὸ τὸν Γιούγκ πὸ ἐγίνε ἀπὸ τότε ἰδρυτῆς τῆς Ἀ ν α λ υ τ ι κ ῆ ς Ψ ὺ χ ο λ ο γ ί α ς.

Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο κηρύχθηκαν αἵρετικοὶ και διαγράφηκαν ὁ Maeder κι' ὁ Wittels, ὁ Bleuler κι' ὁ Reich και ὁ δυναμικός

Φερέντζι κι' ὁ «ἐξ ἀπορρήτων» Rank. Κι' ἀργότερα κι' ἄλλοι. Πολλοὶ τότε κατηγόρησαν τὸν Φρόυντ ὅτι με τὴν αὐταρχικότητά του και τὴν ἀδιαλλαξία του ἔχανε τοὺς καλλίτερους φίλους του και μαθητές του, ἐνῶ με μιὰν ἐλευθερία ἐπιστημονικῆς συζητήσεως δὲν θὰ ἦταν νοητὴ καμιά διάσπαση ἀλλ' ἀντιθέτως θὰ ἐξασφαλιζόταν μιὰ διαλεκτικὴ πορεία και μιὰ πρόοδος σταθερὴ μ' ἐπικεφαλῆς πάντοτε τὸν Φρόυντ. Ἐφθασαν νὰ τὸν ἀποκαλέσουν Neqator Dei et Advocatus diaboli (ἀρνητὴ τοῦ Θεοῦ και δικηγόρο τοῦ διαβόλου). Ἀλλὰ ὁ Φρόυντ δὲν ἐπηρεαζόταν ἀπὸ τίποτε. Ἦθελε νὰ εἶναι ἕνας αὐταρχικός πατέρας πὸ νὰ κρατᾶ τὰ παιδιὰ του σὲ ἀπόλυτη ὑποταγή, ἀπὸ φόβο ἀνασφαλείας μὴν ἀνεξαρτοποιηθοῦν και τὸν ἀπαρνηθοῦν, πρᾶγμα πὸ τὸ ἔξαιρε ἀπὸ προσωπικὴ του ἐμπειρία, ὅταν γιὰ ν' ἀξιοποιήση τὸν ἑαυτὸ του ἀρνήθηκε τοὺς δασκάλους του κι' ὅταν ὁ θάνατος τῶν πατεράδων του (τῶν πνευματικῶν και τοῦ βιολογικοῦ) ἀπεδέσμευσε τὴν προσωπικότητά του.

Ἔτσι οἱ ὁπαδοὶ του διαιρέθηκαν σὲ δύο μεγάλες ὁμάδες, τοὺς «ὀρθόδοξους» και τοὺς «ἐξελικτικούς». Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι ὁ Φρόυντ με τὴν συχνὴ ἐναλλαγή τῶν ἰδίων του τῶν ἀποψεῶν ἀκολούθησε τὴν γραμμὴ τῶν «ἐξελικτικῶν» πὸ θεωρήθηκαν ἀπόβλητοι ἀπὸ τὸν κύκλο του. Τοῦτο ἔκανε τὸν Christoffel νὰ πῆ τὴν ἐξυπνη φράση: Ὁ Φρόυντ εἶναι ὁ λιγώτερο Φροῦδικὸς ἀπὸ τοὺς πιστοὺς ὁπαδούς του πὸ ἀποκαλοῦνται ὀρθόδοξοι. Εἶναι ὁ λιγώτερο «ὀρθόδοξος». Ὁ διχασμὸς αὐτός, κατὰ βάθος εἶναι ἀνύπαρκτος γιατί οἱ «ἐξελικτικοὶ» δὲν εἶναι καθόλου «ἀντιφροῦδιστές». Ἀπεναντίας εἶναι ἐκεῖνοι πὸ ἀκλόνητα πιστεύοντας στὰ ὄσα ἀνακάλυψε ἢ μεγαλοφυΐα τοῦ Φρόυντ συντελοῦν στὴν ὀλοένα ἐξέλιξη και τελειοποίηση τοῦ ἔργου του. Ἐνῶ οἱ λεγόμενοι «ὀρθόδοξοι», ἀπὸ μιὰ τάση ἐνσωματώσεως τοῦ διδασκάλου, μένουν στατικά καθηλωμένοι στὰ πρῶτα σχήματα τοῦ Φρόυντ και στὶς ἀδυναμίες του ἀκόμα, ὅταν με ναρκισσικὴ ζηλοτυπία ὑποψιάζονται παντοῦ «αἵρετικούς» και κοιτάζουν πὼς νὰ τοὺς ἐξοντώσουν, περιχαρακωνόμενοι ὀλοένα και μέσα σ' ἕνα στενότερο συνδικαλιστικὸ κύκλο και προσφέροντας μιὰν ἀρνητικὴ ὑπηρεσία στὴν μεγάλη κληρονομία τοῦ Φρόυντ με τάση νὰ τὴν κατεβάσουν ἀθελά τους ἀπὸ τὸ ἐπιστημονικὸ τῆς βάθρο και νὰ τὴν μεταβάλουν σὲ μιὰ νεκρόφιλη προσωπολατρεία φανατικὰ μονοπωλημένη, πρᾶγμα πὸ μπορεῖ νὰ ἔχη τὴ θέση του προκειμένου γιὰ θρησκευτικὰ δόγματα, μὰ πὸ δὲν συμβαίνει σὲ κανένα κλάδο ὀποιασδήποτε ἐπιστήμης.

Ἀλλὰ κι' ἀπὸ ἀποψη χαρακτήρα οἱ ἐξελικτικοὶ εἶναι πιὸ κοντὰ στὸν χαρακτήρα τοῦ Φρόυντ, τὸν ἀδέσμευτο, τὸν νεωτεριστικὸ, τὸν κριτικὸ, παρ' ὅσο εἶναι ἢ ὑπο-

τακτικότητα, ἡ στατικότητα και ἡ ἔλλειψη κριτικοῦ πνεύματος ποῦ ἀποτελεῖ τὸ «πιστεύω» τῶν ὀρθοδόξων. Μὲ ἄλλα λόγια οἱ «ἐξελικτικοὶ» ἐκληρονόμησαν τὰ προτερήματα τοῦ διδασκάλου και οἱ «ὀρθόδοξοι» τὰ ἐλαττώματά του. Γι' αὐτὸ ἡ τακτικὴ τῶν ὀρθοδόξων κατακρίνεται ὄχι μόνο ἀπὸ ἐκείνους ποῦ θὰ εἶχαν ἀφορμὲς μιᾶς ὑποκειμενικῆς ἀντίδρασης ἀλλὰ και ἀπὸ ἐκείνους ποῦ χαίρουν σεβασμοῦ ἀνάμεσα στοὺς «ὀρθοδόξους». Ἔτσι ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ἐγκυρους ἀγγλους ψυχαναλυτῆς, ὁ καθηγητῆς J. E. Flugel, λέγει: «Ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψη ἀπορρίπτει ταυτόχρονα τὴν αὐτιστικὴ σκέψη, τὴν ἐξάρτηση ἀπὸ τὰ καθιερωμένα και τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἐξουσίας και καλλιεργεῖ τὴ δική της τεχνικὴ μὲ τὴν παρατήρηση και τὸν πειραματισμό». (Revue Fr. de Psychanalyse 1951, σελ. 396). Ἔνας ἴσου κύριος ἐπίσης ἀγγλος ψυχαναλυτῆς, ὁ M. Balint, «ὀρθόδοξος» κι' αὐτὸς ἀλλὰ και ἀπόλυτα ἐλλεικρινῆς, λέγει: «Νὰ μιὰ ἀποκάλυψη ποῦ πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήξη: Ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς στὴν κατάρτιση τῶν ὑποψηφίων ψυχαναλυτῶν ἐγκεῖται στὸ νὰ τοὺς ἐπιτρέψῃ ν' ἀποκτήσουν ἕνα ἰσχυρὸ κριτικὸ πνεῦμα κατάλληλο ν' ἀντισταθῇ σὲ κάθε ἀστήρικτη ἀξίωση, λυτρωμένο ἀπὸ κάθε ἀνώφελη ταυτοποίηση ὅπως κι' ἀπὸ κάθε αὐτόματη μεταβίβαση κι' ἀπὸ κάθε στερεοτυπημένη σκέψη. Ἀντίθετα δὲ μὲ ἀπὸ τὸν συνειδητὸ αὐτὸ σκοπὸ, παρατηροῦμε δυστυχῶς ὅτι ἡ συμπεριφορὰ μᾶς και ἡ μέθοδος ποῦ χρησιμοποιοῦμε γιὰ σκοποὺς διδασκτικούς, παρουσιάζουν γνωρίσματα ποῦ δὲν μποροῦν παρά νὰ ὀδηγήσουν στὴν ἐξασθένηση αὐτῶν τούτων τῶν κριτικῶν λειτουργιῶν τοῦ ὑποψηφίου και τὴν ἐνίσχυση ἑνὸς νέου εἴδους Ὑπερεγῶ». (ἀνακ. στὴν British Psycho-Analytical Society 5 Νοεμβ. 1947). «Ἐπάρχει πάντοτε

ἐνδιαφέρον σὲ παρόμοιες περιστάσεις — λέγει ὁ γάλλος καθηγητῆς Minkowski — νὰ ἀφήνεται ἕνα περιθώριο προσωπικό. Γιατὶ δὲν πρόκειται τόσο ν' ἀκολουθῆ κανεὶς δουρικὰ μιὰ μέθοδο, ὅσο νὰ ἐμπνέεται ἀπ' αὐτὴ. Μπορεῖ νὰ ὑπάρξουν και ἀντιρρήσεις. Εἶναι ἀναμενόμενο. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει τίποτε φοβερῶτερο ἀπὸ τοὺς λεγόμενους «ὀρθόδοξους μαθητῆς». (Enoi. Psych. 1948 No 19). Ἔνας ἀπὸ τοὺς καλλίτερους ψυχαναλυτῆς τῆς Εὐρώπης κι' ἀπὸ τοὺς πιστότερους ὀπαδοὺς τοῦ Φρόντ, ὁ βέλγος F. Lechaί, ἔγραψε σχετικὰ: (Bull. A. P. B. No 13, 1952) «Ὁ Φρόντ μᾶς ἔδειξε τὸ δρόμο μιᾶς νέας θεραπευτικῆς και μᾶς ἔδωσε τὰ ὄργανα μὲ τὰ ὁποῖα ἐξακολουθοῦμε νὰ χιτίζουμε ἕνα οἰκοδόμημα ποῦ ὀλοένα ὑψώνεται. Ἀλλὰ πρέπει νὰ παραδεχτεῖτε ὅτι οἱ συγχρονισμένοι ψυχαναλυτῆς εἶναι τόσο φροῦδιστῆς ὅσο κι' οἱ σημερινοὶ τεχνικοὶ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ εἶναι Ἐδισονιστῆς. Ἐχουν διαφυλάξει μόνο τὴν τεχνικὴ τοῦ διδασκάλου γιατί ἡ ἀξία της ποτὲ δὲν διαψεύστηκε». Οὔτε και πρόκειται νὰ διαψευσθῆ προσθέτουμε ἐμεῖς ἀδίστακτα. Οἱ μηχανισμοὶ τοῦ μὴ συνειδητοῦ ποῦ ἀποκάλυψε ὁ Φρόντ εἶναι αἰώνιοι ὅπως οἱ φυσικοὶ νόμοι κι' ἡ θεωρία του εἶναι ἀκλόνητη ὅπως ἡ θεωρία τοῦ Γαλιλαίου*.

Τὸ συνέδριο τοῦ 1913 ἦταν τὸ τελευταῖο προπολεμικό. Τὸν ἄλλο χρόνο, 1914, ἡ κήρυξη τοῦ Παγκόσμιου πολέμου διέκοψε τὰ διεθνή ψυχαναλυτικὰ συνέδρια. Ἐπαναλήφθηκαν μετὰ τὴ λήξη τοῦ πολέμου ὀργανωμένα κάθε τόσο και ἀρτιώτερα και μὲ πλουσιώτερη διεθνή συγκέντρωση. Γίνονται κάθε δύο χρόνια μὲ συμμετοχὴ 500-600 συνέδρων και τὸ τελευταῖο ποῦ ἐγίνε στὴ Γενεύη τὸ 1955 ἦταν τὸ 19ο κατὰ σειρά.

VI. Ἡ ΣΥΝΘΕΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1914 — 1925)

Ἡ λόγῳ τοῦ Α' Παγκόσμιου Πολέμου μείωση τῆς δραστηριότητος στὴν ψυχαναλυτικὴ κίνηση, ἔδωσε στὸ Φρόντ περισσότερη ἀνεση περισυλλογῆς και ἔνταση τῆς δημιουργικῆς του παραγωγῆς στὸ θεωρητικὸ ἐπίπεδο. Μιὰ καινούργια δεκαετία ἐγκαινιάσθηκε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, πλούσια σὲ ἐπιστημονικὴ παραγωγή ποῦ ἔχει τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς συνθετικῆς ἐργασίας. Θὰ μπορούσε νὰ πῆ κανεὶς πὼς ἡ σειρά αὐτὴ εἶναι ὀλόκληρη κλεισμένη ἀνάμεσα σ' ἕνα πρόλογο και σ' ἕνα ἐπίλογο, θεωρώντας τὴν «Ἱστορία τοῦ Ψυχαναλυτικοῦ κινήματος» (1914) σὰν πρόλογο και τὴν αὐτοβιογραφία τοῦ Φρόντ μὲ τὸν τίτλο «Ἡ ζωὴ μου και ἡ Ψυχανάλυση (1925) σὰν ἐπίλογο. Ἀνάμεσα σ' αὐτῆς τὶς δύο ἐργασίες εἶδαν τὸ φῶς οἱ μελέτες του γιὰ τὸ ἀσυνε-

δητο, τὶς ἀπωθήσεις, τὰ ἐνστικτα και ἄλλες μικρότερες ποῦ περιελήφθηκαν στὸ βιβλίο του «Μεταψυχολογία». Τῆς ἴδιας περιόδου εἶναι ὁ «Ναρκισσισμὸς», τὸ «Ταμποῦ τῆς Παρθενίας», τὸ «Πέρα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς

* Πρέπει ἐδῶ νὰ προσθέσουμε — ἐπειδὴ ἀπευθυνόμεθα σὲ γενικώτερο κοινὸ — ὅτι «ὀρθόδοξοι» και «ἐξελικτικοὶ» εἶναι ἐξίσου ἀσχετοὶ πρὸς τοὺς «αἰρετικούς» (Ἀντλεριστῆς, Γιουγκιστῆς κλπ.) και βρίσκονται ἐξίσου σὲ ἀντίθεση πρὸς ἐκείνους ποῦ ἀντιδρῶν στὴν ψυχανάλυση εἴτε ἀπὸ ἀγνοία εἴτε ἀπὸ ψυχοπαθολογικὸ ἀρνητισμό. Δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ μιλήσῃ και περισσότερο δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ κρίνῃ κάτι πρὶν ἀποκτήσῃ τὶς ἴδιες γνώσεις και πρὶν κάνει τὶς ἴδιες ἐρευνες μ' ἐκείνους ποῦ τὸ παραδέχονται. Ἐπίσης ἐξ ἴσου καταδικάζουν, τόσο οἱ ὀρθόδοξοι ὅσο κι' οἱ ἐξελικτικοὶ, μερικοὺς ἐρασιτέχνες ποῦ γιὰ διαφοροὺς λόγους ἰδιοτελεῖς αὐτοσποκαλοῦνται ψυχαναλυτῆς.

ήδονης», ή «Ομαδική ψυχολογία», τὸ «Ἐγὼ καὶ τὸ Ἐκείνο», ὁ «Ἀρνητισμός», τὸ «Οἰκονομικὸ πρόβλημα τοῦ Μαζοχισμοῦ», ἡ «Παρακμὴ τοῦ Οἰδιποδικοῦ συμπλέγματος» καὶ ἄλλα καὶ κυρίως ἡ «Εἰσαγωγή στὴν Ψυχανάλυση», ποὺ μέχρι σήμερα θεωρεῖται σὰν βασικὸ βιβλίον τῆς ψυχαναλυτικῆς ἐπιστήμης καὶ φαίνεται πὼς ἡ πρόθεση τοῦ Φρόυντ ξεκινώντας ἀπὸ τὸ βιβλίον αὐτὸ ἦταν νὰ δώσῃ σὲ μιὰ σειρά τόμων καὶ κατὰ τρόπο συνθετικὸ ἓνα σύγγραμμα ὀλοκληρωμένο γιὰ τὴν ψυχανάλυση, πρᾶγμα ποὺ δὲν τὸ κατόρθωσε ἐπειδὴ διαρκῶς κι' εὑρίσκε καίνουργιες λύσεις σὲ καινούργια προβλήματα ἢ τροποποιούσε τὶς παλαιότερες ἀπόψεις του. «Τὸ πραγματικὸ μεγάλο ἔργο — ἔλεγε ὁ Μπωντελαίρ (Bourdelaigue) — εἶναι ἐκεῖνο ποὺ δὲν τολμᾷ κανεὶς νὰ τὸ ἀρχίσῃ». Καὶ πραγματικὰ ὅσοι ἀπὸ τότε καταπιάστηκαν μ' ἓνα τέτοιο σύγγραμμα γιὰ τὴν ψυχανάλυση, σύντομα ἐγκατάλειψαν τὴν προσπάθειά τους. Καὶ τὸ μόνο ὀλοκληρωμένο, ἀλλὰ σχετικὰ περιληπτικὸ, εἶναι οἱ δύο τόμοι τοῦ Dalbiez «La méthode psychanalytique et la doctrine freudienne» (Paris 1936 Desclée de Brouwer).

Στὴν ἴδια περίοδο ἀνήκει ἐπίσης καὶ ὁ διαχωρισμὸς τῆς ψυχικῆς δόμησης σὲ τρεῖς μονάδες: Τὸ Ἐγὼ (λογικὸ), τὸ Ὑπερεγὼ (ἠθικὸ) καὶ τὸ Ἐκείνο (ἐνστικτικὸ).

Ὁ Φρόυντ στὸ μεσουράνημά του.
(φωτογρ. τοῦ 1922, σὲ ἡλικία 66 χρονῶν)

Τὸ ἱστορικὸ σπίτι τοῦ Φρόυντ στὴ Μπέργγκχάουσε ἀρ. 19, στὴ Βιέννη (κι' ὁ συνεργάτης μας κ. Ν. Ν. Δρακουλίδης)

Κατὰ μιὰν ἀντίστοιχη διαίρεση ὁ Πλάτων διακρίνει: Λογιστικὸν — Θυμικὸν — Ἐπιθυμητικὸν.

Ἐκείνην ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ γνώρισα τὸν Φρόυντ στὴ Βιέννη ὅπου ἤμουν βοηθὸς στὸ Allgemeines Krankenhaus (1925), στὸ ἴδιο νοσοκομεῖο ἀπ' ὅπου ὁ Φρόυντ εἶχε ξεκινήσει γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ σταδιοδρομία του*.

Ἦταν τότε 70 χρονῶ κι' ἡ δόξα τὸν εἶχε στεφανώσει. Ὅμως δὲν τοῦ φαινόταν οὔτε τὸ ἓνα, οὔτε τὸ ἄλλο. Ἀνθηρὸς κι' εὐθυτενὴς (ἀνάστημα 1μ. 70) καὶ πάντα περιποιημένος μὲ τὸ καλοψαλιδισμένο μοῦσι του καὶ τὸ στερεότυπο φιογκάκι ποὺ οἱ ἄκρες κρύβονταν κάτω ἀπὸ τὸ κατεβαστὸ σκληρὸ κολάρο του** καὶ τὸ δαχτυλίδι μὲ τὸ κεφάλι τοῦ Δία στὸ

* Ὡς τόσο τὸ ὄνομα τοῦ Φρόυντ τὸ πρωτάκουσα, παιδί ἀκόμα, ἀπὸ τὸν πατέρα μου ποὺ τὴν ἴδια ἐποχὴ μὲ τὸν Φρόυντ (1886) παρακολουθοῦσε μαζί του στὴ Σαλπετριέρη τὶς θεαματικὲς ἐπιδείξεις τοῦ Σαρκό σὲ περιπτώσεις ὑστερίας.

** Τὸ φιογκάκι αὐτὸ τὸ φοροῦσε ἀπαράλλαχτο ἀπὸ 20 μέχρι 75 χρονῶ. Καὶ μόνο κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του φόρεσε μακρὰ γραβάτα καὶ μαλακὸ πουκάμισο.

Το γραφείο του Φρόυντ με το πρώτο ψυχαναλυτικό ντιβάνι.

δεύτερο δάχτυλο του δεξιού χεριού και το πούρο πάντα αναμένο και προπαντός με το σκληρό και διεισδυτικό βλέμμα του, δεν έδειχνε καθόλου κουρασμένος κι' ως εξακολουθούσε να εργάζεται ακατάπαυστα στο ιστορικό διαμέρισμα του σπιτιού της Μπέργκκασσε αρ. 19 όπου έκυλησε η ζωή του επί 50 περίπου χρόνια (1891 - 1938) μέσα στα τρία άτομικά του δωμάτια γεμάτα από ράφια με βιβλία, στολισμένα με μάσκες τοτεμικές και φετιχ και πρωτόγονα κομψοτεχνήματα Ιθαγενών της Ασίας και της Αφρικής και βυθισμένα σ' ένα μυστηριακό κι' υποβλητικό μισόφωτο. Στο βάθος ήταν το τζάκι και πλευρικά το γραφείο του όπου χιλιάδες άθανατες σελίδες γράφτηκαν σ' ατέλειωτα ξενύχτια. Στο άλλο πλάι η πολυθρόνα και το διβάνι της ψυχανάλυσης όπου εκατό περίπου χιλιάδες θεραπευτικές συνεδρίες είχαν γίνει, με τον Φρόυντ σκυμένο επάνω στην έρευνα της ψυχής

και την προσπάθεια της θεραπείας. Άλλα κι' η δόξα του δεν ήταν επιδεικτική γιατί η τακτική του εργασία μέσα σ' αυτά τα δωμάτια ήταν 14 - 16 ώρες την ημέρα. Δεχόταν 8 - 10 ψυχαναλυομένους κάθε μέρα και απασχολιόταν μιά ώρα με τον καθένα (8 ή 9 π.μ. μέχρι 12 και 1 - 7 μ.μ.). Το βράδυ είχε να τακτοποιήσει τις κλινικές του παρατηρήσεις, να γράψει τις επιστημονικές του εργασίες ή να κοιτάξει την αλληλογραφία του, να διαβάσει, να συζητήσει (9 μ.μ. μέχρι 1 ή 2 π.μ.). Αδιάφορος για τη μουσική, την καλλιτεχνία και το ύπαιθρο δεν εύρισκε κουραστική την κλειστή αυτή ζωή και την έντατική αυτή εργασία που την διεκπεραίωνε πάντα μόνος του, χωρίς βοηθό ή γραμματέα ή δακτυλογράφο. Ο ύπνος του ήταν εξάωρος κι' η υγεία του σιδερένια. Γι' αυτό κι' έδειξε τόση άντοχη όταν το 1923 του παρουσιάστηκε καρκίνος στην άνω σιαγόνα*.

VI. Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΟ ΤΕΡΜΑ (1926 — 1939)

Μετά την εποχή αυτή η δραστηριότητα του Φρόυντ άρχισε να χαλαρώνει μ' όλη ή στωϊκότητα και την καρτερία που έδειξε αντιμετώπιζοντας την φοβερή άρρώ-

στια. Ως τόσο μέχρι την τελευταία του

* Μιά αναμνηστική πλάκα έντοιχίστηκε στο σπίτι αυτό τον Αύγουστο του 1953 από τον «Παγκόσμιο Όργανισμό Ψυχικής Υγείας».

πνοή δέν έπαψε νά εργάζεται με μιά καταπληκτική διαύγεια και άντοχή.

Ανάμεσα στις εργασίες του τής τελευταίας αυτής περιόδου ξεχωρίζουν «Η αναστολή και τό άγχος» (1926), «Τό μέλλον μιάς αύταπάτης» (1927), «Η κακοδαιμονία του πολιτισμού» (1930), τό «Γιατί ό πόλεμος;» (1933) και τό κύκνειό του «ό Μωϋσής κι' ό Μονοθεϊσμός» (1939). Καθώς καταλαβαίνει κανείς κι' από τούς τίτλους μονάχα αύτών τών βιβλίων, τά έργα τής τελευταίας περιόδου του Φρόυντ ξεφεύγουν από τό στενό περίγραμμα τής κλινικής έρευνας και απλώνονται σε καθολικώτερους όρίζοντες*.

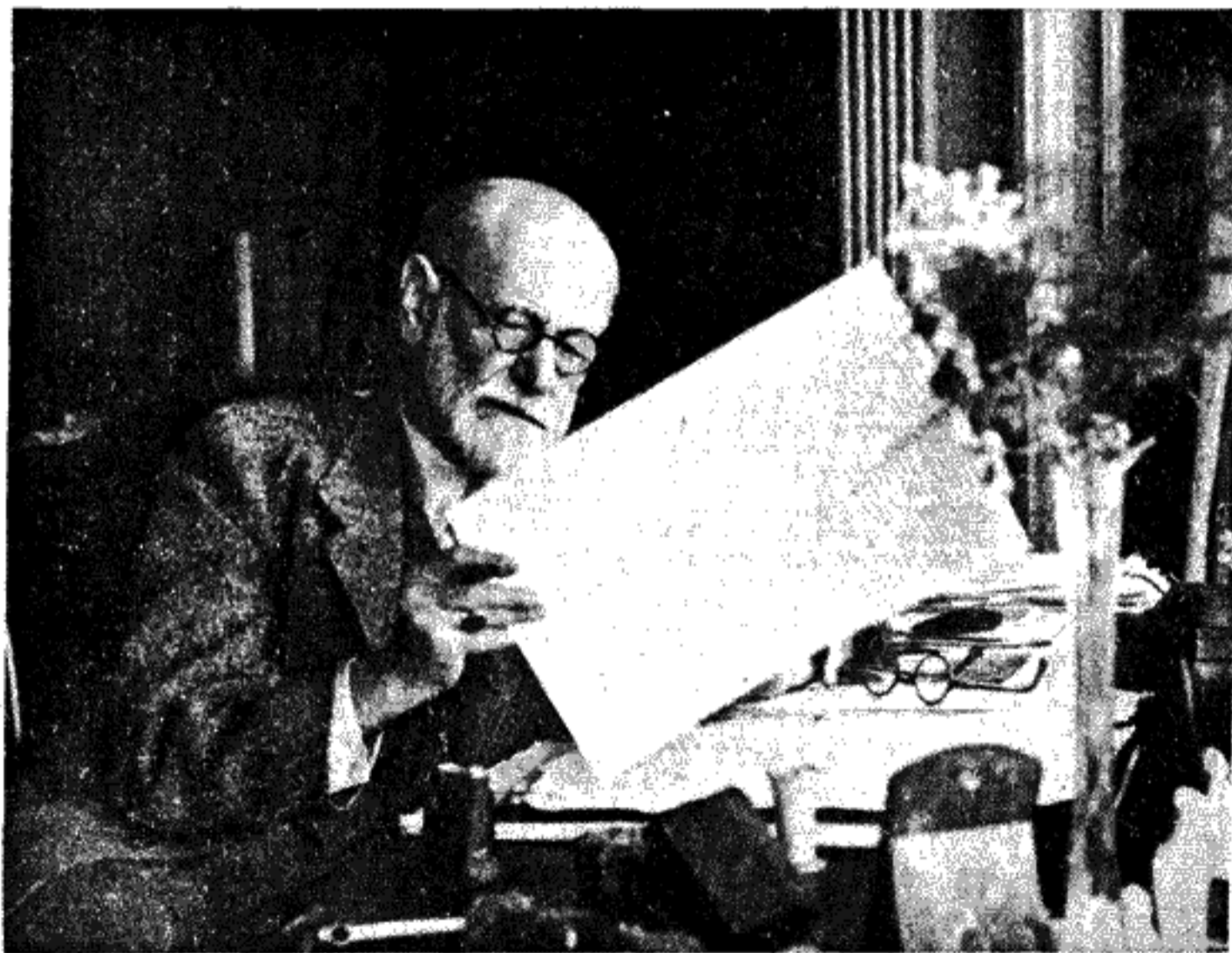
Τό 1938 ό Φρόυντ, για νά γλυτώση από τούς διωγμούς τών Ναζήδων έναντίον

* Τά έργα του Φρόυντ—μικρά και μεγάλα πάνω από 200— μεταφράστηκαν σ' όλες σχεδόν τες γλώσσες και πολλές επίσης εκδόσεις τών «Απάντων» του έγιναν στά γερμανικά, στά Ισπανικά και στ' άγγλικά. Οι νεώτερες και πληρέστερες απ' αυτές είναι ή γερμανική «Gesammelte Werke» σε 17 τόμους και 2 συμπληρωματικούς μ' ένα σύνολο 7 περίπου χιλ. σελίδων (London, Imago publ. Co Ltd 1946-1952) και ή άγγλική «The Standard Edition of the complete Psychological Works of Sigmund Freud» από 24 τόμους (Hogarth Press and the Institute of Psycho-analysis - ή εκδοσις αυτή συνεχίζεται).

των Έβραίων — τό 1933 ό Χίτλερ είχε διατάξει νά κάψουν όλα του τά βιβλία — έφυγε από τή Βιέννη με τήν άδεια του Χίτλερ κι' ύστερα από τήν επέμβαση του Ρουζβελτ και τήν χρηματική άρωγή τής πριγκήπισσας Γεωργίου τής Ελλάδας (Μαρίας Βοναπάρτη) κι' έφτασε στό Λονδίνο μαζί με τήν κόρη του Άννα, φιλοξενούμενος του Άγγλου ψυχαναλυτή και αρχαίου μαθητή του E. Jones που του έτόμασε ένα διαμέρισμα στό Hampstead.

Έκεί μιά μέρα τόν επισκέφθηκε ό διάσημος έκκεντρικός ζωγράφος Σαλβαντόρ Νταλί. Σε σχετική του έρώτηση ό Φρόυντ του άπάντησε «Στήν κλασική ζωγραφική βρίσκω ένδιαφέρον για τήν έρευνα του άσυνείδητου. Στους σουρρεαλιστικούς πίνακες δέν βρίσκω παρά μόνο συνειδητές έκδηλώσεις*». Ήταν ή άπάντηση αυτή μιά έμμεση κατάκριση του σουρρεαλισμού για τό καλλιτεχνικό φιάσκο που παρουσίασε ξεκινώντας από τό μανιφέστο του Μπρετόν που είχε γι' άφετηρία τες έρευνες του Φρόυντ επάνω στο άσυνείδητο.

* The secret life of Salvador Dalí - Vision, London 1948 σελ. 397.

Ο Φρόυντ ένα χρόνο πριν πεθάνει, κρατώντας τό χειρόγραφο του τελευταίου του βιβλίου «Ο Μωϋσής κι' ό Μονοθεϊσμός».
(Φωτογρ. του 1938, σε ηλικία 82 χρονών)

Αλλά η υγεία του Φρόυντ επιδεινώθηκε στο Λονδίνο με καρδιακές προσβολές. Έτσι ύστερα από λίγο καιρό, επάνω σε μια κρίση, έκλεισε για πάντα τα μάτια τη νύχτα της 23 Σεπτεμβρίου 1939 καθώς εργαζόταν σε μια ψυχαναλυτική μελέτη για τον Χίτλερ και τον Ναζισμό που δεν πρόφτασε να την τελειώσει. Σύμφωνα με την επιθυμία του ετάφηκε στο Golders Green και μια ύδρια — τεφροδόχος με αρχαία ελληνική παράσταση εκόσμησε την επιτύμβια πλάκα του (κατά σχεδιασμό του Ernst Freud)*.

Ο θάνατος του Φρόυντ επέρασε अपαρατήρητος σχεδόν εκείνη την εποχή γιατί μόλις πριν τρεις εβδομάδες είχε κηρυχθεί ο β΄ Παγκόσμιος πόλεμος που απορροφούσε το αγωνιώδες ενδιαφέρον όλου του κόσμου.

Αλλά το έργο του, μ' αυτό που πέτυχε ν' ανασύρει από τα σκοτάδια του άσυνείδητου το δυναμικό ήμισφαίριο της ψυχής, το γενεσιουργό κάθε ανθρώπινης παρόρμησης κι' ενέργειας, και να το ερευνηθή σ' όλες τις φάσεις των εξελίξεών του και των αντιδράσεών του και τέλος να επινοήση τον τρόπο της θεραπείας των ψυχικών τραυμάτων και των συνεπειών τους, αποτελεί μια πολύτιμη προσφορά στην ανθρωπότητα και κατατάσσει αξιολογικά τον Σίγκμουντ Φρόυντ ανάμεσα στους Γαλιλαίους και τους Νεύτωνα, τους Παστέρ και τους Έντισον, τους Κιουρί και τους Αϊνστάϊν.

Το έργο όμως του Φρόυντ είναι ακόμα μακριά από το να πη την τελευταία του λέξη. Θεμελιωμένο από τον ιδρυτή του γι' ατέρμονες προεκτάσεις, καλεί ολοένα σε ισάριθμες εξερευνήσεις που ξεπερνώντας τα πλαίσια της Ιατρικής επιστήμης ενισχύουν την έρευνα και τον σκοπό σε πολλούς άλλους τομείς όπως η παιδαγωγική κι' η εθνογραφία, η εγκληματολογία

* Στον ίδιο τόπο ετάφηκε το 1951 και η γυναίκα του Φρόυντ.

κι' η κοινωνιολογία, η τέχνη και η κριτική, η ομαδική ψυχολογία και η κυβέρνηση των μαζών.

Εξ άλλου η επίδραση της ψυχανάλυσης στις αντιλήψεις και τα ήθη της σύγχρονης ζωής είναι τόσο ζωηρή ώστε να γίνεται καταφανής κι' εκεί που φαινομενικά είναι ολότελα άσχετη, δημιουργώντας έτσι μια αληθινότερη μορφή πολιτισμού επειδή από μια γενικότερη άποψη οι έρευνες του Φρόυντ χτύπησαν έμμεσα αλλά συθέμελα τον ρασιοναλισμό και ισχυροποίησαν την αξία και το δικαίωμα της ατομικής ελευθερίας.

Από το 1940 κι' έδω, οι ψυχαναλυτές όλου του κόσμου**, επίγονοι και διαχειριστές της κληρονομιάς του μεγάλου διδασκάλου, επωμίσθηκαν την συνέχιση του έργου του με διπλό σκοπό, την θεραπεία της άρρωστης ψυχής και την περιφρούρηση της ψυχικής υγείας, αυτής που θα μπορέση να χαρίση τη χαρά της πρακτικής ευτυχίας σ' έναν αύριανό κόσμο.***

N. N. ΔΡΑΚΟΥΛΙΔΗΣ

** Οι ψυχαναλυτές όλου του κόσμου, όσοι ανήκουν στη «Διεθνή Ψυχαναλυτική Ένωση» είναι σήμερα περί τους δύο χιλιάδες. Απ' αυτούς, τετρακόσοι ανήκουν στις έννιά ψυχαναλυτικές εταιρίες της Εύρωπης (Αγγλίας, Αυστρίας, Βελγίου, Γαλλίας, Γερμανίας, Ελβετίας, Ιταλίας, Ολλανδίας και Σουηδίας)—σ' αυτές περιλαμβάνονται και οι ψυχαναλυτές μικροτέρων χωρών.—Οί μισοί απ' τους ψυχαναλυτές της Εύρωπης, ήτοι διακόσοι, ανήκουν στην Ψυχαναλυτική Έταιρία της Αγγλίας. Άλλοι εκατονπενήντα ανήκουν στις ψυχαναλ. εταιρ. της Έγγυς και Απω Ανατολής (Ισραήλ, Ινδία, Ιαπωνία), πενήντα στις ψυχαναλ. έτ. της Λατιν. Αμερικής (Αργεντινή, Βραζιλία, Χιλή) και χίλιοι τετρακόσοι ανήκουν στις δεκαπέντε ψυχαναλ. εταιρ. των Ηνωμένων Πολιτειών. Υπάρχει ακόμα κι' ένας μεγάλος αριθμός ψυχαναλυτών που δεν ανήκουν στην Δ.Ψ.Ε.

*** Βιογραφική Βιβλιογραφία: S. FREUD: Ma vie et le psychanalyse (trad. Marie Bonaparte, Paris 1928 Gallimard).— F. WITTELS: Freud (trad. I.—C. Herbert, Paris 1925—Alcan).— STEFAN ZWEIG: Freud (trad. A. Helle et J. Pary, Paris 1932—Stock).— E. PESCH: La pensée de Freud, (Paris 1946—Bordas) H. W. FUNER: Freud (London 1949 — the Grey Wall Press) — E. LUDWIG: Freud démasqué (trad. P. Sabatier, Paris 1951 — Amiot et Dumont) — E. JONES: The Life and Work of Sigmund Freud (New York, 1953 — Basic Books).

